

Ur Mikael Börjesson, et al. (eds.),
*Fältanteckningar. Utbildnings- och
kultursociologiska texter tillägnade
Donald Broady*, Skeptronserien, SEC,
Uppsala universitet, 2006, 435p.

Industriskalade potatisar och tråddragningsmaskiner

Ingrid Nordqvist

År 1984 skriver Donald Broady i KRUT:

Idag ges ordet bildning ofta en innebörd motsatt den ursprungliga. Bildning uppfattas som bildningsgods, som en fixerad uppsättning kunskaper och förhållningssätt, som resultat och inte som verksamhet. Det är en uppfattning som stryks medhårs i den aktuella massmediadebatten om skolan där det är gångbart att tala om bildning som vore det en fråga om givna texter att läsa, givna åsikter att tillägna sig och givna trossatser att omfatta – skafferikunskaper lika auktoriserade och näringsdeklarerade som de centralköksfabricerade uppvärmda rätter och industriskalade potatisar varmed eleverna utfodras i matsalen.¹

De industriskalade potatisarna har lyckligtvis försvunnit från matsalarna, men debatten om skola och bildning kvarstår. Diskussioner om skolans innehåll, metoder och resultat har alltid engagerat och varit en del av samhällsdebatten, ja skolan ses av många som den viktigaste samhälleliga institutionen. Samtidigt som skolan bär på traditioner av vedertaget innehåll och beprövade metoder ses den också som den institution som ska lösa dagens problem, helst med ett öga mot framtiden. Skolan är ett ständigt återkommande ämne på dagstidningarnas debatt- och insändarsidor. I denna debatt framträder ofta frågan om bildning som ett slags brännglas där åsikter och argument strålar samman i synen på vad skolan ska åstadkomma.

Två debattörer om bildning

I det följande kommer jag att låta en debattör från 1837 och en debattör från 1984, Donald Broady, var och en på sitt vis diskutera bildning. Båda skribenterna har förutom intresset för bildningsbegreppet det gemensamt att de uttrycker sig med ett rikt bildspråk och målande exempel.

¹ Donald Broady, "Om bildning och konsten att ära" i *KRUT* nr. 35–36, 1984, pp. 4–15.

Vid en genomgång av Norrlandsposten i universitetsbiblioteket Carolinas mikrofilsrum fångade artikeln *Embetsmannens bildning*² mitt intresse. Den var införd i tidningen 1837 mitt under den livliga debatt som föregick beslutet att reorganisera skolorna i Gävle och skapa en skola för borgerlig bildning i opposition mot den lärda skolan.³ Skribenten propagerar för en bildning som är praktiskt användbar och till nytta för samhället.

Vid ett motsvarande botaniserande i tidskriften KRUT fann jag artikeln *Om bildning och konsten att ärva* skriven av Donald Broady 1984 med anledning av att det då var 200 år sedan Kants formulering ”upplysningen är människans utträde ur sin självförvållade omyndighet” publicerades i en berlintidskrift. I artikeln diskuteras bildningsbegreppet och dess rötter i förhållande till skolan. Men först till 1830-talet.

En skola som svarar mot ändamålet och tidens fordringar

I juni 1836⁴ samlades i Gävle under ledning av ärkebiskop von Rosenstein representanter för direktionserna för stadens befintliga skolor för att diskutera ett ”Förslag till inrättande af en mot ändamålet och tidens fordringar swarande Borgarskola i Gefle.”⁵ Sammanträdet resulterade i ett beslut där det konstaterades att behov och omständigheter påkallade en utvidgning och förbättring av stadens läroanstalter för borgerlig bildning och att detta bäst tillgodosågs genom att slå samman de befintliga skolorna till ett mer enhetligt undervisningsväsende. Året därpå besökte återigen ärkebiskopen, nu Johan Olof Wallin, Gävle och nya överläggningar i frågan hölls. Wallin tog aktiv del i utformningen av detta nya undervisningsverk och i juni 1838 togs det slutgiltiga beslutet om att inrätta ”Gefle Stads enskilda Lärwerk för medborgerlig bildning”.

Under dessa år försiggick en intensiv debatt, såväl på det lokala som på det nationella planet, om vad som är en ändamålsenlig skola och vem som ska tillhandahålla den. Borgerskapet i Gävle kan man säga tog saken i egna händer och skapade det de menade att staten inte tillgodosåg genom ”den lärda skolan”, nämligen en skola för borgerlig bildning ägnad den framväxande medelklassen.

² *Norrlandsposten nr 10 och 12, 1837.*

³ Underlag för beslutet trycktes i *Handlingar i anledning af väckt fråga om reform af de i Gefle befintlige undervisnings-anstalter för borgerlig bildning*, Gefle 1838.

⁴ Redan 1833 hade frågan om en förbättring av skolorna i Gävle väckts men sedan fått vila. Frågan togs åter upp 1836 då det förelåg ett förslag som kunde diskuteras.

⁵ Ur protokoll den 5 juni 1836, tryckt i *Handlingar i anledning af väckt fråga om reform af de i Gefle befintlige undervisnings-anstalter för borgerlig bildning*, Gefle 1838.

I en debattartikel i den nystartade liberala Norrlandsposten diskuteras under titeln *Embetsmannens bildning* bristen på skolans ändamålsenlighet i dess uppgift att bibringa eleverna en allmän bildning.⁶

Artikeln inleds med ett konstaterande att frågan om hur uppfostringsverken organiseras och styrs kanske är den viktigaste av statens inre angelägenheter. Argumenten är att "folkets moraliska kraft uppspringer därifrån" och att man lär sig "tänka redigt och handla redligt". Vilka behöver då goda skolor? Ja, det är inte de som skribenten kallar "naturens söndagsbarn" utan det är de

som måste ledas till tanke, men som en gång komne till full brukningsförmåga af sina anlag kunna gagna sitt land mera än de förra – det är hos dem kraften ligger, de äro drifhjulen i det stora hela, snillet blott den gyllene wisaren på taf-lan, skön äfwen då han wisar oriktigt; men aldrig nyttig, om ej de medelmåttige drefwo det inre.

Det är alltså viktigt att utbildningen ska leda till att de som kommer i åtnjutande av den, vid denna tidpunkt endast pojkar, blir nyttiga för samhället och att bildning ur en aspekt alltid ska vara praktisk tillämpbar. Skribenten definierar bildning så här:

Allmän bildning är ju icke att vara bildad i allt: det är nästan ingen människa; ty hos Hwar och en finnas luckor i wetandet; utan med allmän bildning kan och bör man ej förstå annat än: Förmågan att klart och redigt uppfatta ett klar och redigt framställt begrepp, förmågan att dra slutsatser och att göra sig hemmastadd med saker som ej äro förut med wäld påtrugade.

Definitionen frammanar bilden av en elev i verksamhet med att självständigt bilda sig. Förmågan att själv dra slutsatser och att ägna sitt intresse åt saker som inte är "med wäld påtrugade" ses som bildningens kärna och det är detta som skolan ska utveckla. Eftersom artikeln i sig är en kritik mot den befintliga lärda skolan är detta också kärnpunkten i kritiken. Skolan påtvingar eleverna kunskaper och lär dem inte att tänka själva. Skribenten menar att av de ungdomar som kommer till Akademien går det inte att förvänta sig någon egen tankeförmåga och "universitetsbildningen" måste således bli en fortsättning på "skolbildningen". Universitetet anses bli en examensanstalt och i järnriket Gästrikland hämtas metaforen från ståltillverkningen:

Man skulle kunna likna våra Underwisnings-werk wid tråd-dragningsmaskiner. Samma jernbit drages igenom allt finare och finare håll, allt swårare blir pas-sagen, allt smalare och längre jernstycket, och wid slutet är ändå ingen enda atom förädlad till stål, och flagorna, som det i början haft, sitta qwar, finare, men också dessto längre.

Läroverket och universitetet utbildade statens ämbetsmän men författaren hyser ingen större tilltro till dessa läroanstalters förmåga att "förädla" ämbetsmannämnena till dugliga ämbetsmän på samma sätt som järn kunde förädlas till stål. I stäl-

⁶ *Norrlandsposten nr 10 och 12, 1837.*

let ses den bristande dugligheten hos ämbetsmännen som ett bevis på att utbildningen inte är ändamålsenlig. Juristen vet inte hur ”en handling bör vara affattad i laglig form”, prästen ”kan ofta nog ej skriffwa dräglig swenska”, för läkaren har ”knappt fråga warit att besöka en sjuk” och kameralisten ”behöfwer /.../ ej weta huru en mantalsförteckning ser ut”. Det beror enligt skribenten endast på personliga egenskaper och inte på utbildningen om ämbetsmannen är duglig, ”ty staten har inrättat det så, att det ser ut som den ej wille ha duglige Embetsmän.”

Henrik Edgren har i sin avhandling *Publicitet för medborgsmannavett* visat att granskning av statens ämbetsmän liksom diskussion om ämbetsmännens ställning var återkommande teman i Stockholmpressen under 1800-talets första decennier. Edgren menar att ”[ä]mbetsmannen hade blivit den frie publicistens främsta måltavla.”⁷ Ämbetsmännen ansågs inte sköta sina ämbeten på ett tillfredsställande sätt och de anklagades för att vara okunniga. Orsakerna till detta var naturligtvis också föremål för debatt. Ämbetsmannaorganisationen syntes förlegad, bland annat genom att ämbetsmännen inte kunde avsättas. De hade också dåliga löner vilket gjorde att det var svårt att ägna sig åt ämbetsmannauppdraget på heltid.⁸

Författaren till artikeln i Norrlandsposten tar alltså inte upp något nytt ämne när han skriver om ämbetsmännens bristande bildning. Däremot knyter han det till den skola som utbildar ämbetsmännen och låter de enligt honom uppenbara bristerna i utbildningen bli ett argument för att förändringar krävs. Dessa skulle också komma.

Det var bättre förr, eller...

I debatten om skolan hänvisas ibland till att ”det var bättre förr”, men Broady framhåller i artikeln ”*Om bildning och konsten att ärva*” att

lärare, elever, föräldrar och andra som träget arbetar för att göra skolan drägligare och mer lärorik, vet att en återgång till skolan ”förr” är omöjlig redan av det enkla skälet att den existerade i ett annat samhälle.⁹

Däremot är det viktigt att vi har kunskap om skolans historia och de därmed förknippade pedagogiska begreppen. Som titeln på Broadys artikel antyder handlar det om en konst att ärva, vilket inte innebär att okritiskt överta begreppen, att ”efterapa”.¹⁰ Konsten att ärva innebär att i varje tid själv utforska begreppens innebörd och räckvidd utan att kapa rötterna bakåt.

⁷ Henrik Edgren, *Publicitet för medborgsmannavett. Det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810–1831*, Acta Universitatis Upsalensis, Uppsala universitet, Uppsala 2005, p. 272.

⁸ Ibid., pp. 274–276.

⁹ Broady, op. cit. 1984, p. 6.

¹⁰ Ibid., p. 4.

Om vi återgår till den skola som stod i skottgluggen 1837 finner jag i Broadys artikel en beskrivning som jag tror vår debattör i Norrlandsposten hade anammat. Broady menar att ”bildningsidealet skrumpnade ihop till inskränkt läroverkslärarideologi som tillåter likhetstecken mellan bildning och lärobokspetrikat.”¹¹ Kritiken mot latinskolan kom under 1800-talets första hälft från flera håll. Broady skriver:

I sin plädering för klassiska språk och framför allt läsningen av grekiska författare, tog nyhumanismen strid med de gamla upplysningspedagogerna och filantropisterna, men de hade alla en gemensam fiende: den traditionella skolan, latinskolan, med dess själsdödande undervisningsmetoder, imitationen, utantillrabblat.¹²

Det var således inte bara innehållet utan även de stelnade formerna som kritiken gällde. Debattören från Norrlandsposten 1837 framhåller i sin artikel att förmågan att tänka själv inte fick näring i skolan. Kant hade uppmanat människan att våga lita till sig själv: Våga vara vis! Detta ligger långt ifrån ett bildningsstoff som kan liknas vid industriskalade potatisar och universitet som jämförs med stålverkens tråddragningsmaskiner. Dessa liknelser fick bidra till debatten om utbildning och bildning i sin respektive tidsanda. Debatten kommer att fortsätta med nya metaforer, men förståelsen av skolan och dess uppdrag blir tydligare om vi också är medvetna om de strider, kompromisser och överenskomelser som ligger lagrade i skolan sådan den ser ut i dag.

¹¹ Ibid., p. 10.

¹² Ibid.